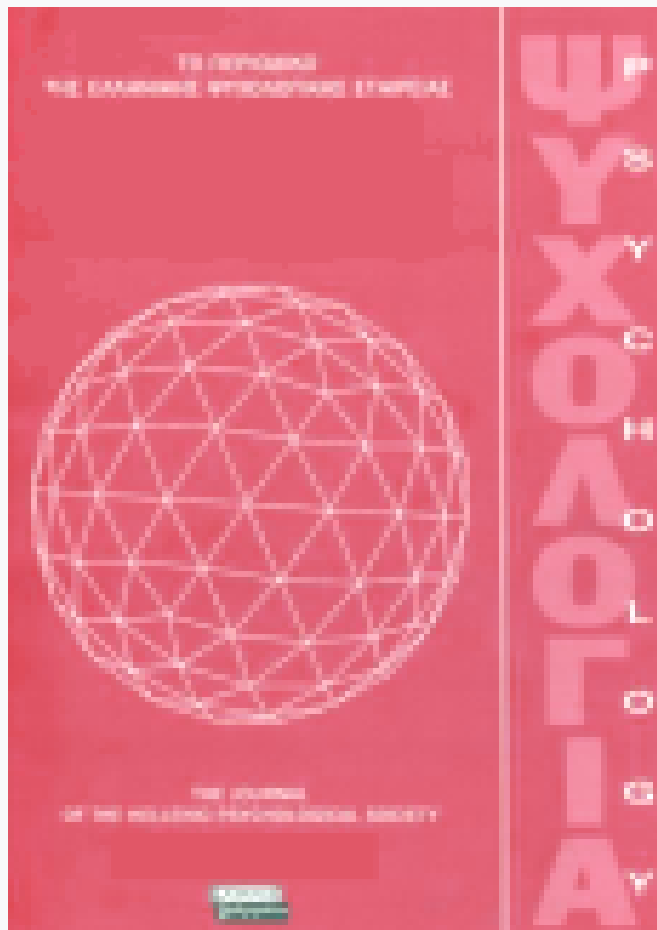

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 13, No 1 (2006)

Intermediacy and transitivity in the analytical group therapy

Κλήμης Ναυρίδης

doi: [10.12681/psy_hps.23894](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23894)

Copyright © 2020, Κλήμης Ναυρίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Ναυρίδης Κ. (2020). Intermediacy and transitivity in the analytical group therapy. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 13(1), 18–29. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23894

Διαμεσολάβηση και μεταβατικότητα στην αναλυτική ομαδική θεραπεία

ΚΛΗΜΗΣ ΝΑΥΡΙΔΗΣ
Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία αναπτύσσεται μια θεωρητική προβληματική αναφορικά με τη θεμελιώδη, σύμφωνα με την ψυχαναλυτική άποψη, λειτουργία των ομάδων να επεξεργάζονται συναισθήματα και ασυνείδητες αναπαραστάσεις μέσα από τη διαπροσωπική αλληλεπίδραση και τη δια-ψυχική επικοινωνία. Μέσα από αυτές, οι ομάδες τείνουν να επενδύουν ή να «κατασκευάζουν» συλλογικά διάφορα αντικείμενα – θέματα, εικόνες και μη ανθρώπινα αντικείμενα –, τα οποία, «χρησιμοποιούμενα» από τους συμμετέχοντες, διαμεσολαβούν στην επικοινωνία ενός εκάστου με τους άλλους, με το βαθύτερο εαυτό του και με τις εσωτερικές του ομάδες. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης προβληματικής και στη βάση των θεωριών του Winnicott για τη μεταβατικότητα και τη χρήση αντικειμένου, ο συγγραφέας επιχειρεί να συνδέσει τα δύο μεγάλα σύγχρονα ρεύματα της ψυχανάλυσης των ομάδων, τη λεγόμενη γαλλική σχολή, και ιδιαίτερα τις θέσεις του Kaës, με τη σχολή της ομαδικής ανάλυσης του Foulkes.

Λέξεις-κλειδιά: Διαμεσολάβηση, Μεταβατικότητα, Χρήση αντικειμένου, Μη ανθρώπινα αντικείμενα, Αναλυτική ομαδική θεραπεία.

Παρ' όλο που η κατηγορία της διαμεσολάβησης είναι παρούσα σε ολόκληρο το φρουδικό έργο, με εξαίρεση δύο περιπτώσεις, του Geza Roheim και κυρίως εκείνη του Winnicott, δεν αναπτύχθηκε ως ξεχωριστός όρος στις ψυχαναλυτικές θεωρίες¹. Ο Roheim είχε προτείνει την έννοια ενός *ενδιάμεσου αντικείμενου*, ανάμεσα στο ναρκισσισμό και στη σχέση με αντικείμενα (Roheim, 1941), και δέκα περίπου χρόνια αργότερα ο Winnicott εισήγαγε αυτή την έννοια στο

πλαίσιο της θεωρίας του για τα μεταβατικά αντικείμενα και φαινόμενα (Winnicott, 1971).

Ο Winnicott είχε παρατηρήσει ότι τα πρώτα *μη-εγώ*, όπως τα ονόμασε, αντικείμενα, δηλαδή οι διάφορες κούκλες, τα αρκουδάκια κ.ά., με τα οποία αρχίζει να απασχολείται το βρέφος μετά τους πρώτους μήνες της ζωής, δεν έχουν ως μοναδικό προορισμό τους τη στοματική του διέγερση και απόλαυση, αλλά ότι πάνω σε αυτές ακριβώς τις λειτουργίες *στηρίζεται* (με την έν-

Σημείωση: Στο μεγαλύτερο μέρος του αυτό το κείμενο αποτελεί αναδημοσίευση από τα αντίστοιχα κεφάλαια του βιβλίου του Κλήμη Ναυρίδη *Ψυχολογία των Ομάδων. Κλινική Ψυχοδυναμική Προσέγγιση* (Ναυρίδης, 2005).

Διεύθυνση: Κλήμης Ναυρίδης, Τμήμα Φ.Π.Ψ. Τομέας Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Γ. Παπανδρέου 66, 146 71 Ν. Ερυθραία.

1. Kaës, R., La catégorie de l'intermédiaire chez Freud: Un concept pour la psychanalyse?, ανέκδοτη εργασία των αρχών της δεκαετίας του 1980, Université Lumière, Lyon 2, Lyon.

νοια της φροϋδικής Anlehnung, του *étayage*) μια άλλη πολύ σημαντική λειτουργία: Μέσα από τη χρήση αυτών των αντικειμένων από το παιδί ορίζεται για πρώτη φορά μια μεταβατική περιοχή εμπειρίας, «ανάμεσα στον αντίχειρα και το γούλινο αρκουδάκι και στο στοματικό ερωτισμό και την αληθινή σχέση με αντικείμενα, ανάμεσα στην πρωταρχική δημιουργική δραστηριότητα και στην προβολή αυτού που ήδη έχει ενδοβληθεί, ανάμεσα στην πρωταρχική άγνοια της οφειλής και στην αναγνώρισή της» (Winnicott, 1971, σ. 8), εμπειρίας που αποτελεί προϋπόθεση και γέφυρα για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού.

Το βρέφος, δοκιμάζοντας για πρώτη φορά «την ικανότητά του να δημιουργήσει, να φανταστεί, να επινοήσει, να αντιληφθεί και να παραγάγει ένα αντικείμενο» (Winnicott, 1971, σ. 8), αναγνωρίζει ότι τα αντικείμενα αυτά, τα οποία άλλοτε βρίσκονται μέσα, άλλοτε έξω και άλλοτε στο μεταίχμιο ανάμεσα στο μέσα και στο έξω, δεν είναι ο εαυτός του, ότι δηλαδή πρόκειται για μη-εγώ αντικείμενα και συνδέεται μαζί τους συναισθηματικά, με μια σχέση αγάπης, τρυφερής, ενίοτε όμως και βίαιης, που το εισάγει στις μετέπειτα σχέσεις του με ανθρώπινα αντικείμενα.

Το παιχνίδι του βρέφους με τα μεταβατικά αντικείμενα έχει επίσης για τον Winnicott και συμβολικές διαστάσεις², αποτελώντας το προοίμιο κάθε μεταγενέστερης παιγνιώδους δραστηριότητας, τόσο με τη στενή (δηλαδή το παιχνίδι ως παιχνίδι) όσο και με την ευρεία έννοια, δεδομένου ότι, σύμφωνα με τον ίδιο, κάθε σχέση, ανθρώπινη ή εμπράγματη, μπορεί να είναι και παιχνίδι. Για την ακρίβεια, ο βαθμός ικανοποίησης που ένας άνθρωπος αντλεί ή μοιράζεται μέσα από τις σχέσεις του με ανθρώπινα ή με μη αν-

θρώπινα αντικείμενα είναι συνάρτηση του δημιουργικού και άρα του παιγνιώδους κατά Winnicott χαρακτήρα τους.

Προοδευτικά το παιδί μαθαίνει να σχετίζεται (object-relating) αλλά και να χρησιμοποιεί τα αντικείμενα (object-usage), δύο διαφορετικές καταστάσεις που η πρώτη δε συνεπάγεται υποχρεωτικά τη δεύτερη. Όπως γράφει ο ίδιος ο Winnicott (Winnicott, 1971)³:

«Η σχέση με αντικείμενο είναι μια εμπειρία του υποκειμένου που μπορεί να περιγραφεί με βάση το υποκείμενο σαν απομονωμένη μονάδα. Όταν όμως μιλάω για τη χρήση ενός αντικειμένου, θεωρώ δοσμένη τη σχέση με αντικείμενο και προσθέτω νέα χαρακτηριστικά που περιλαμβάνουν τη φύση και τη συμπεριφορά του αντικειμένου. Για παράδειγμα, **αν το αντικείμενο πρόκειται να χρησιμοποιηθεί, πρέπει απαραίτητα να είναι πραγματικό, με την έννοια ότι είναι μέρος μιας κοινής (shared) πραγματικότητας και όχι μια “δέσμη” από προβολές**» (σ. 156).

Ο Winnicott συνέδεσε την έννοια της *χρήσης αντικειμένου* (Winnicott, 1969) με την εμπειρία της *σχέσης* με αντικείμενα, τα οποία, παρά τις καταστροφικές επιθέσεις που δέχονται από το υποκείμενο, κατορθώνουν να επιβιώνουν και να μην καταστρέφονται. Η εμπειρία της *χρήσης αντικειμένων* αποτελεί εξάλλου προϋπόθεση για τον Winnicott για την αναγνώριση από το υποκείμενο ότι τα εν λόγω αντικείμενα αφενός υπάρχουν πραγματικά και αφετέρου ξεχωρίζουν από τον εαυτό του (ότι δηλαδή είναι μη-εγώ αντικείμενα).

Στην ψυχαναλυτική πρακτική ο ίδιος ο αναλυτής αλλά και το πλαίσιο αποτελούν, κατά τον Winnicott, αντικείμενα προς *χρήση* για τον ανα-

2. Η άκρη της κουβερτούλας του μωρού συμβολίζει για το ίδιο ένα μερικό αντικείμενο: λ.χ. το μαστό. Παρόλα αυτά, αυτό που κατά τον Winnicott έχει τη μεγαλύτερη σημασία δεν είναι τόσο η συμβολική αξία του αντικειμένου όσο η πραγματική παρουσία του. Το ότι, λ.χ., το συγκεκριμένο αντικείμενο δεν είναι ο μαστός (ή η μητέρα), ενώ ταυτόχρονα είναι πραγματικό, το κάνει να είναι σημαντικό, όχι μόνο ως σύμβολο του μαστού (δηλαδή λόγω της σημασίας του) αλλά και ως αντιπρόσωπός του (ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι η αντιπροσώπευση είναι βασική ιδιότητα της αναπαράστασης): επειδή δηλαδή το μεταβατικό αντικείμενο βρίσκεται εκεί, στη θέση του μαστού (ή της μητέρας) (Winnicott, 1971, σ. 14).

3. Το παράθεμα είναι από την ελληνική μετάφραση.

λυόμενο. Πολλές δε από τις θετικές αλλαγές που εμφανίζονται σε μια θεραπεία, ιδιαίτερα για ορισμένους ασθενείς, «δεν εξαρτώνται –σύμφωνα με τον ίδιο– από την ερμηνευτική δουλειά. Εξαρτώνται από την επιβίωση του αναλυτή⁴ από τις επιθέσεις που δέχεται» (σ. 162).

Σύμφωνα με τον Καές, η ομάδα, ως αντικείμενο που «κατασκευάζεται» φαντασιωτικά μέσα από την ασυνείδητη επικοινωνία των μελών της, αυτό που ο ίδιος αποκαλεί *ομαδικό ψυχικό όργανο*, διαμεσολαβεί με ανάλογο τρόπο, όπως και τα πρώιμα κατά Winnicott *μεταβατικά αντικείμενα*, ανάμεσα στο πεδίο του ενδο-ψυχικού και του δια-ψυχικού, από το ένα μέρος, και στον κοινωνικό δεσμό, από το άλλο (Καές, 1987).

Τον Καές απασχόλησε ιδιαίτερα το ζήτημα της *ψυχικής μετάδοσης* (transmission psychique), ένα ζήτημα που αναφορικά με τις ομάδες είχε αρχικά τεθεί από τον Gustave Le Bon, ο οποίος είχε προτείνει γι' αυτό (Le Bon, 1895) την έννοια της *ψυχικής μόλυνσης* (contagion mentale). Το ζήτημα της *ψυχικής μετάδοσης* αποτελεί, ως γνωστόν, ένα από τα κεντρικά ερωτήματα με τα οποία ασχολείται και γενικότερα η ψυχαναλυτική σκέψη. Εξετάζεται δε τόσο ως προς την κάθετη διάστασή του, τη σχετική δηλαδή με τη *δια-γενεακή μετάδοση* (transmission intergénérationnelle), όσο και ως προς την οριζόντια, που συνδέεται με τη δια-ψυχική σχέση. Ο Καές μελέτησε θεωρητικά τα φαινόμενα της *μετάδοσης* ειδικά ως προς τις ομάδες⁵ (transmission intragroupale), αποδίδοντας αυτή τη θεμελιώδη λειτουργία στο *ομαδικό ψυχικό όργανο* (Καές, 1985).

Το *ομαδικό ψυχικό όργανο*, το οποίο οριοθετεί την ομάδα σε σχέση με το εκτός-ομάδας και τις άλλες ομάδες, επιτελεί, σύμφωνα με τον ίδιο, μια τριπλή ασυνείδητη ψυχική λειτουργία: της σύνδεσης (reliance), της *μετάδοσης* (transmission) και

του *μετασχηματισμού* (transformation). Η ομάδα, γράφει ο Καές, «έχει ψυχοθεραπευτικά αποτελέσματα πάνω στα πρόσωπα που τη συνθέτουν, μέσω της εμπειρίας της δόμησης και της αποδόμησης αυτού του ενδιάμεσου μορφώματος, του *ομαδικού* δηλαδή *ψυχικού οργάνου*» (Καές, 1987, σ. 160).

Όπως υποστηρίζει ο Καές, «κάτω από ορισμένες συνθήκες η ομάδα μπορεί να αποτελεί ένα δια-ψυχικό χώρο *περίεξης, μεταβατικότητας και μετασχηματισμού*. Η διαμόρφωση μιας *μεταβατικής* περιοχής είναι εξίσου αναγκαία σε μια ομάδα, σε ένα ίδρυμα ή σε μια οικογένεια όσο και σε ένα μικρό παιδί. Η *μεταβατική* εμπειρία είναι η εμπειρία της διαμόρφωσης αυτού του κοινού τόπου δημιουργικότητας, που εξασφαλίζει σε κάθε ατομικό υποκείμενο της ομάδας μια *περιοχή παιχνιδιού*, ανάμεσα σε αυτό που είναι δικό του και σε εκείνο που το διαπερνά, ανάμεσα σε αυτό που το κάνει να ξεχωρίζει και σε εκείνο που μοιράζεται με τους άλλους. [...] [Τέλος] η *μεταβατική* εμπειρία της ομάδας βρίσκεται στον αντίποδα της φετιχοποίησης του ομαδικού και της συνακόλουθης χρήσης του ατομικού υποκειμένου ως μερικού αντικείμενου στην υπηρεσία ενός συλλογικού υπερ-υποκειμένου» (Καές, 1987, σ. 161)⁶.

Οι κατηγορίες της *διαμεσολάβησης* και της *μεταβατικότητας* δεν υπεισέρχονται μόνο σε ό,τι έχει να κάνει με την ασυνείδητη φαντασιωτική παραγωγή των ομάδων, και ειδικότερα αναφορικά με την ίδια τη φαντασίωση της ομάδας ως αντικείμενου: ως *ομαδικής αυταπάτης*, κατά Anzieu (Anzieu, 1975), ή ως *ομαδικού ψυχικού οργάνου*, κατά Καές. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμες και για την κατανόηση του έκδηλου περιεχομένου της επικοινωνίας μέσα στις ομάδες.

Ο Καές στη μελέτη του με τίτλο *Η ομαδική συνειρμική αλυσίδα* (Καές, 1985) έκανε λόγο για

4. Όπως επίσης και του setting [η υποσημείωση είναι του συγγραφέα του άρθρου].

5. Το πώς μεταδίδονται δηλαδή ασυνείδητα από τον ένα στον άλλο μέσα στην ομάδα ένα ψυχικό αντικείμενο, ένα συναίσθημα ή μια συγκίνηση.

6. Ο υπαινιγμός εδώ απευθύνεται στον Foulkes και στη θεωρία του περί ομαδικής μήτρας, με την οποία ο Καές διαφωνεί.

ανάλογες λειτουργίες (διαμεσολάβησης και μετάβασης) που συντελούνται στις ομάδες σε ομιλιακό καθαρά επίπεδο, κατά τη συγκρότηση μιας συνειρμικής, όπως λέει, αλυσίδας, μιας αλληλουχίας δηλαδή διαδοχικών παρεμβάσεων από συμμετέχοντες.

Το πρόβλημα όμως είναι, κατά τη γνώμη μας, αν μπορεί να γίνει λόγος και για κατά Winnicott **χρήση** της ομαδικής συνειρμικής αλυσίδας, ή της ομάδας και του ομαδικού θεραπευτή, στο επίπεδο της φαντασιωτικής τους υπόστασης, στο οποίο επικεντρώνονται αποκλειστικά ο Καές και η γαλλική σχολή της ψυχανάλυσης των ομάδων, σε αντίθεση με τον Foulkes και τους ομαδικούς αναλυτές, για τους οποίους η ομάδα εδράζεται σε μια πιο πραγματική, σχεσιακή και δι-υποκειμενική βάση (Foulkes, 1964).

Ο ίδιος ο Winnicott είναι σαφής ως προς το σημείο αυτό: Η **χρήση αντικειμένου** προϋποθέτει εξ ορισμού ότι το αντικείμενο υπάρχει πραγματικά και δε συντίθεται μόνο από προβολές του υποκειμένου. Η έννοια της ομαδικής **μήτρας** που εισήγαγε ο Foulkes, ταυτόχρονα πραγματικής και φανταστικής, εντός αλλά και εκτός των υποκειμένων, θα μπορούσε, κατά την άποψή μας, να προσφέρει στον Καές μια διέξοδο προς μια πιο ολοκληρωμένη θεώρηση της διαμεσολάβησης και της μεταβατικότητας αναφορικά με τις ομάδες.

Αν **χρησιμοποιούνται** ορισμένα στοιχεία της ομαδικής συνειρμικής αλυσίδας, για να **παιξει** μαζί τους η ομάδα και **παιζοντας** να διεργαστεί συναισθήματα και σχέσεις, σε διάφορες φάσεις της εξελικτικής της διαδρομής, αυτό θεωρούμε ότι συμβαίνει σε ένα πιο υλικό, απτό και πραγματικό επίπεδο της εκφοράς του λόγου, αλλά και κάθε άλλης μορφής έκφρασης που η ίδια επινοεί, ή δημιουργεί, για να καταφύγουμε σε έναν ακόμη προσφιλή όρο του Winnicott.

Στο επίπεδο αυτό βλέπουμε να διαμορφώνονται, διαμέσου της δι-ατομικής αλληλεπίδρασης

και της ασυνείδητης δια-ψυχικής επικοινωνίας, ορισμένα **κομβικά σημεία** (Knotenpunkte⁷, κατά Freud), που μπορεί να έχουν την έννοια ενός θέματος, με το οποίο (α)πασχολείται κάποια στιγμή η ομάδα, ή μιας **εικόνας**, που ξαφνικά για την ίδια φαίνεται να αποκτούν ξεχωριστή σημασία.

Μέσα από την κατεξοχήν μεταφορική τους υπόσταση και λειτουργία το **θέμα** ή η **εικόνα** είναι εκείνα που, ως υπόρρητα, ασυνείδητα, προσυνειδητά ή και συνειδητά περιεχόμενα, ή ως υποκειμένες διασταυρώσεις των συνειρμικών αλυσίδων (και όχι –κατά τη γνώμη μας– οι συνειρμικές αλυσίδες αυτές καθαυτές, με την αυστηρά ψυχαναλυτική τους έννοια, όπως δηλαδή τις εννοεί ο Καές), συνιστούν τις δι-υποκειμενικές κατασκευές, τις οποίες **χρησιμοποιεί** ως οιονεί **μεταβατικά αντικείμενα** η ομάδα. Το **θέμα** (ή η **εικόνα**), κατεξοχήν αντικείμενο που κατασκευάζεται δια-ψυχικά αλλά και σχεσιακά από την ομάδα, το μοιράζεται η ομάδα και επικοινωνεί συναισθηματικά μέσα από αυτό, πραγματικό αλλά και σημαίνον ταυτόχρονα, αποτελεί **–από τη σκοπιά της ομάδας** και όχι μόνο από εκείνη των ατομικών υποκειμένων που τη συνθέτουν– τον **οργανωτή των ομαδικών συνειρμικών αλυσίδων**.

Το **θέμα** (και η **εικόνα**) έχει την τριπλή ιδιότητα να παραπέμπει την ίδια στιγμή: στον εσωτερικό ψυχικό χώρο ενός εκάστου, στο δια-ψυχικό χώρο της ομάδας και στα πεδία της ομιλιακής ή της έμπρακτης δι-ατομικής αλληλεπίδρασης. Χάρη σε αυτήν ακριβώς την ιδιότητά τους τα θέματα και οι **εικόνες διαμεσολαβούν, οργανώνουν** αλλά και **χρησιμοποιούνται** δημιουργικά από τις ομάδες.

Μια εντελώς ιδιαίτερη περίπτωση αναφορικά με αυτό το ζήτημα έχουμε διαπιστώσει ότι αποτελεί ενίοτε και η ομιλιακή **χρήση ορισμένων μη ανθρώπινων αντικειμένων** (non human objects), που συμβαίνει κάποια στιγμή να παρευρίσκονται μέσα στο ομαδικό περιβάλλον.

7. Σημεία διασταύρωσης (λέξεις ή φράσεις, ως σημαίνοντα) δύο ή περισσότερων συνειρμικών σειρών.

Μη ανθρώπινα αντικείμενα και η λειτουργία της στήριξης (*étayage*)

Δεν είναι καθόλου σπάνιες οι περιπτώσεις που ένα αντικείμενο μέσα στο περιβάλλον γίνεται αποδέκτης προβολών της ομάδας, αποκτώντας ξαφνικά ιδιαίτερο νόημα. Κάτι τέτοιο, λ.χ., μπορεί να συμβεί με ένα έντομο που πετάει μέσα στο δωμάτιο ή που περπατάει στο πάτωμα ή στον τοίχο. Η ομάδα ξαφνικά αρχίζει να ασχολείται με αυτό, ακούγονται διάφορα σχόλια και εκφράζονται ποικίλα συναισθήματα. Μερικοί το φοβούνται, άλλοι προσπαθούν να τους καθησυχάσουν, κάποιος επιχειρεί να το διώξει ή να το σκοτώσει, ορισμένοι χλευάζουν κ.ο.κ.

Πριν από περίπου δέκα χρόνια για τις πολυήμερες ομαδικές συναντήσεις, τους μαραθώνιους, πηγαίναμε σε ένα παραθαλάσσιο ξενοδοχείο της Αττικής, όπου ως χώρο δουλειάς με την ομάδα μάς παραχωρούσαν μια αίθουσα στην οποία, για διακοσμητικούς λόγους, είχαν κρεμάσει στον τοίχο ένα σωσίβιο και δύο κουπιά. Δεν έλειπαν συνήθως οι περιστάσεις που μια ομάδα αποφάσιζε να ασχοληθεί επί μακρόν με αυτά τα αντικείμενα. Ξαφνικά τότε από απλά διακοσμητικά στοιχεία που ήταν, από στοιχεία δηλαδή προορισμένα να ανήκουν αντικειμενικά στο χώρο, βλέπαμε τα κουπιά και το σωσίβιο να ζωντανεύουν, δεχόμενα ένα καταιγισμό προβολών από τα μέλη της ομάδας, και να γίνονται «τα-κουπιά-της-ομάδας» (όταν η ομάδα «τραβούσε κουπί», δηλαδή δυσκολευόταν και αγωνιζόταν) ή το «σωσίβιο-της-ομάδας» (όταν η ίδια ή μέλη της κινδύνευαν να πνιγούν από το άγχος).

Πρώτος ο Freud, αναφερόμενος στο περιφημο παιχνίδι του εγγονού του με μια κουβαρίστρα, έκανε λόγο για τη σημασία που μπορεί να έχει η συμβολική χρήση των αντικειμένων στο παιχνίδι (Freud, 1920). Το παιδί, ενάμισι έτους τότε, πετούσε την κουβαρίστρα μακριά και την ξανάφερνε μετά πίσω, φωνάζοντας αντίστοιχα κάθε φορά: «fort!» (που σημαίνει «μακριά!») και

«da!» (που σημαίνει «να το!»). Σύμφωνα με τον Freud, το παιδί χρησιμοποιούσε το συγκεκριμένο αντικείμενο ως σύμβολο της μητέρας του, την οποία υπεραγαπούσε και υπέφερε όταν εκείνη απουσίαζε από το σπίτι. Παίζοντας με τον τρόπο αυτό με την κουβαρίστρα, το παιδί διεργαζόταν ψυχικά τις οδυνηρές για το ίδιο εναλλαγές της παρουσίας – απουσίας της μητέρας του, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα στον εαυτό του και έναν έλεγχο –μέσα από το παιχνίδι⁸– πάνω σε κάτι που σε επίπεδο πραγματικότητας δεν ήλεγχε.

Αργότερα ο Winnicott, εισάγοντας, μεταξύ άλλων, όπως αναφέρθηκε ήδη, τις έννοιες του *μεταβατικού αντικειμένου*, της *χρήσης αντικειμένου* και του *παιχνιδιού*, δημιούργησε το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εξετάζεται και αποκτά νόημα, υπό το πρίσμα της ψυχανάλυσης, μια ειδικού τύπου σχέση με αντικείμενα, σαν εκείνη που ο εγγονός του Freud δοκίμαζε τότε στο μοναχικό παιχνίδι του με την κουβαρίστρα.

Στην περίπτωση του παιδικού παιχνιδιού το αντικείμενο ήταν *σαν να είναι* άνθρωπος. Το πράγμα ήταν μια μεταφορά της μητέρας. Στην περίπτωση της κατά Winnicott *μεταβατικής χρήσης* ενός ανθρώπινου αντικειμένου, όπως, λ.χ., μπορεί να είναι η μητέρα για το παιδί της ή κατ' επέκταση ο θεραπευτής σε σχέση με τον ασθενή του, ο άνθρωπος προσφέρεται για να χρησιμοποιηθεί (από το παιδί ή από τον αναλυόμενο) *σαν να ήταν* πράγμα. Ο άνθρωπος είναι η μεταφορά ενός πράγματος.

Ένα από τα χαρακτηριστικά αυτής της σχέσης είναι ότι στο αντικείμενο είναι σαν να διασταυρώνονται ξαφνικά δύο λειτουργίες ως προς το υποκείμενο, που η μία φαίνεται να *στηρίζει* την άλλη: μια λειτουργία που αποσκοπεί στην ψυχαγωγία του υποκειμένου και στην παροχή σε αυτό ενός αισθήματος απόλαυσης, μέσα ακριβώς από το παιχνίδι, και μια άλλη διά της οποίας δίνεται η δυνατότητα στο υποκείμενο να συμβολοποιήσει και να εκφράσει κάτι που ασυνείδητα το απασχολεί και δεν μπορεί να το πει με άλλον τρόπο.

8. Μέσα από τη χρήση των λέξεων (fort – da). Θα πει αργότερα ο Lacan.

Αυτή η κατάσταση της αμοιβαίας στήριξης των δύο λειτουργιών παραπέμπει κατ' αναλογία στη φροϋδική έννοια της στήριξης (Anlehnung).

Στήριξη, ως γνωστόν, κατά τον Freud, είναι η πρωταρχική σχέση των σεξουαλικών ενορμήσεων με τις ενορμήσεις της αυτο-συντήρησης, κατά την οποία οι πρώτες, που δεν καθίστανται ανεξάρτητες παρά δευτερογενώς, στηρίζονται πάνω στις ζωτικές λειτουργίες, χάρη στις οποίες εξασφαλίζουν μια οργανική πηγή, μια κατεύθυνση και ένα αντικείμενο (Laplanche & Pontalis, 1967).

Όπως παρατηρεί όμως ο René Kaës (Kaës, 1984), πέρα από το αρχικό περιεχόμενο αυτής της έννοιας, την οποία εισήγαγε ο Freud ως βασικό δομικό στοιχείο της θεωρίας του για τη σεξουαλικότητα, η στήριξη πάνω στη μητέρα, στο πραγματικό όσο και στο φανταστικό της σώμα, αλλά και στην ψυχική της δραστηριότητα, στα οποία επέμεναν ιδιαίτερα ο Bion και ο Winnicott, εγγράφει επιπρόσθετα την Anlehnung και στις τάξεις του δεσμού, της προσκόλλησης (attachment) και της πρωτογενούς σχέσης (Kaës, 1984, σ. 24).

Ο ίδιος, επεκτείνοντας το σημασιολογικό περιεχόμενο της έννοιας στο πεδίο των ομάδων, χρησιμοποίησε τους όρους στήριξη και απο-στήριξη (désétayage) για να αποδώσει θεωρητικά τη διαδικασία συγκρότησης του ομαδικού ψυχικού οργάνου με «υλικά» από τις εσωτερικές ομάδες των συμμετεχόντων (Kaës, op.cit.).

Όταν στο χώρο όπου διεξάγεται μια ομαδική συνεδρία τα μέλη της ομάδας διαπιστώνουν ξαφνικά ότι κυκλοφορεί μια σφήγκα, σπεύδουν ασυνείδητα να χρησιμοποιήσουν το έντομο, με τον τρόπο της στήριξης, για δικό τους ψυχικό όφελος. Πάνω στην πραγματική ή και φανταστική, αλλά πάντως εξωτερική, επικινδυνότητα της σφήγκας επικάθεται τότε, στηρίζεται, η φανταστική επικινδυνότητα του εσωτερικού διώκτη της ομάδας. Δεν πρόκειται δηλαδή απλώς για προβολή αλλά για κάτι πιο σύνθετο και δημιουργικό για τη διαδικασία, παρ' όλο που εν προκειμένω κινδυνεύει να στοιχίσει τη θυσία του εντόμου. Όπως, επίσης, δεν πρόκειται για απλή προ-

βολή όταν σε μια ομάδα αρχίζουν ξαφνικά ορισμένοι να μιλούν για το κλιματιστικό μηχανήμα σαν να πρόκειται για ζωντανή ύπαρξη: «Αγκομαχάει». «Θα μας ρουφήξει». «Μήπως θέλει να το πάρουμε αγκαλιά;». Και εδώ υπάρχει μια πραγματική λειτουργία του μηχανήματος (ρουφάει και ανακυκλώνει τον αέρα), η οποία στηρίζει τη μεταφορική χρήση που του γίνεται από τους συμμετέχοντες.

Πολλές φορές και στις καθημερινές διαπροσωπικές σχέσεις μπορεί να παρεμβάλλονται ή να διακινούνται κατά σημαίνοντα τρόπο διάφορα μη ανθρώπινα, υλικά μικρο-αντικείμενα, όπως ένας αναπτήρας ή ένα στυλό διαρκείας, που λειτουργούν επίσης ως επιφάνειες στήριξης. Μέσα από τη συμβολική χρήση και τις διαδρομές αυτών των αντικειμένων από τον ένα στον άλλο είναι σαν να διεξάγεται σιωπηλά όσο και λαθρόβια ένας παράπλευρος χειρονομακός διάλογος.

Ο Harold Searles, αναφερόμενος στην εργασία του με ψυχωτικούς και σοβαρά διαταραγμένους μεταιχμιακούς ασθενείς, υπογράμμισε τη σημασία που ορισμένοι από αυτούς φαίνεται να δίνουν μερικές φορές στο μη ανθρώπινο (non-human) και άψυχο περιβάλλον μέσα στη μεταβίβαση (Searles, 1960). Μιλάει δηλαδή για περιπτώσεις που ο αναλυτής μπορεί να αντιπροσωπεύει στη μεταβίβαση, για ασθενείς αυτού του τύπου, έναν νεκρό ή ακόμα και ένα μη ανθρώπινο αντικείμενο, ένα πράγμα.

Η Erica Burman σε μια πρόσφατη εργασία της (Burman, 2004) αναφέρεται και εκείνη στην ιδιαίτερη σημασία που αποκτούν ορισμένα μη ανθρώπινα αντικείμενα στην ομαδική ανάλυση. Γράφει σχετικά (σ. 362): «Μου έχει κάνει εντύπωση εδώ και καιρό πόσο συχνά συμβαίνει να συνδυάζονται με τη δυναμική της ομάδας διάφορες κατασκευές και υλικά αντικείμενα που τυχαίνει να βρίσκονται εκεί την κατάλληλη στιγμή και στον κατάλληλο χρόνο. [...] Πόρτες, καρέκλες και τραπέζια αποτελούν το επικοινωνιακό απόθεμα της συζήτησης στις ομάδες ομαδικής ανάλυσης».

Στο συγκεκριμένο άρθρο της η Burman θεωρεί τα αντικείμενα αυτά ως διαμεσολαβητικά

(boundary objects) αντικείμενα, που στο πλαίσιο της ομαδικής ανάλυσης η ομάδα τα «χρησιμοποiei» ως μεταβατικά κατά Winnicott αντικείμενα (transitional objects). Μερικά από αυτά, όπως η ίδια παρατηρεί, εντασσόμενα ταυτόχρονα σε δύο ή περισσότερα σημασιολογικά συστήματα, παραπέμπουν αντίστοιχα και σε διπλές ή πολλαπλές τρόπων τινά πραγματικότητες, οι οποίες μπορεί να απασχολούν τόσο την ψυχανάλυση όσο και διάφορους τομείς της κοινωνικής θεωρίας⁹.

Το «θέμα» ως διαμεσολαβητικό αντικείμενο

Υπάρχουν περίοδοι στην ομαδική διεργασία κατά τις οποίες τα μέλη μιας ομάδας φαίνεται πως συμφωνούν σιωπηρά να ανταλλάξουν σκέψεις πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Σε ένα πρώτο επίπεδο μπορεί να δείχνουν τότε ότι επεξεργάζονται αυτό το θέμα λογικά και είναι σαν να πιστεύουν ότι μιλάνε για κάτι γενικότερου ενδιαφέροντος, που δεν αφορά στην ομάδα. Λένε, λοιπόν, τις απόψεις τους, επιχειρηματολογούν, συμφωνούν ή διαφωνούν μεταξύ τους και φέρνουν τις προσωπικές τους εμπειρίες.

Άλλοτε, πάλι, μπορεί το θέμα να μην ακούγεται καν σε πρώτο επίπεδο μέσα σε αυτά που λέγονται ή συμβαίνουν στην ομάδα. Είναι οι περιπτώσεις που εκ πρώτης όψεως φαίνεται σαν να γίνεται λόγος για διαφορετικά πράγματα και η ομάδα να μετακινείται συνειρμικά διαρκώς από το ένα θέμα στο άλλο, χωρίς να υπάρχει προφανής σύνδεσμος ανάμεσά τους.

Αν προσπαθήσει, όμως, κάποιος να ακούσει λίγο καλύτερα αυτά που λέγονται, σε ένα υπόρρητο συναισθηματικό επίπεδο, και κυρίως αν παρακολουθήσει λίγο πιο προσεκτικά ό,τι γίνεται σε σχέση με αυτά, αν προσέξει δηλαδή πώς ήρθαν, τι προηγήθηκε, ποιος τα έφερε, ποιοι μιλούν και ποιοι σιωπάζουν, ποιοι συμφωνούν και ποιοι διαφωνούν, θα διαπιστώσει ότι σημασιολογικά αυτά δεν είναι ποτέ ουδέτερα, αλλά ότι υπάρχει κά-

ποια υπόγεια σχέση που τα συνδέει με το άμεσο συναισθηματικό και σχεσιακό ομαδικό παρόν. Εκεί ακριβώς βρίσκεται και **το θέμα**.

Η συμπεριφορά των συμμετεχόντων σε σχέση με ένα θέμα εκφράζει τη δυναμική της ομάδας μια συγκεκριμένη περίοδο, ενώ το ίδιο το θέμα, το βαθύτερο νόημά του, καθώς και τα συναισθήματα που αυτό διακινεί μας πληροφορούν έμμεσα για το συναισθηματικό και το συγκινησιακό κλίμα που επικρατεί. Είναι σαν κάπου να υπάρχει ένα αόρατο συναισθηματικό «αλεξικέραυνο» που φέρνει τα θέματα μέσα στην ομάδα. Δεν είναι δηλαδή η ομάδα που βρίσκει ένα θέμα, το θέμα είναι αυτό που βρίσκει την ομάδα.

Έτσι, σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης, το θέμα αποτελεί σχεδόν πάντα ένα μετασχηματισμένο και συγκαλυμμένο (μεταφορικό) τρόπο για να μιλήσει αμέριμνα η ομάδα για αυτό που εκείνη τη στιγμή, ασυνείδητα ή προ-συνείδητά, την απασχολεί συναισθηματικά. Το θέμα, με τη μεταφορική του λειτουργία, είναι η γέφυρα που ευοδώνει τη μεταφορά των συναισθηματικών επικοινωνιών μέσα στην ομάδα. Και με αυτή την έννοια το θέμα είναι και κάτι σαν αντικείμενο (άλλωστε μιλάμε για «αντικείμενα συζήτησης»), ένα άυλο πράγμα που δημιουργείται από την ομάδα και που μέσα από αυτό τα μέλη της επικοινωνούν μεταξύ τους. Το θέμα φαίνεται, λοιπόν, εν προκειμένω να λειτουργεί σαν ένα διαμεσολαβητικό αντικείμενο, ένα άυλο αντικείμενο-παιχνίδι, κατά Winnicott (Winnicott, 1971), που επιτρέπει στην ομάδα να διεργάζεται και να διακινεί τα συναισθήματα και τη συγκίνησή της, να παίζει με αυτά, να τα συγκρατεί (holding) και να τα αφομοιώνει. Έχει πάντα το στοιχείο της μεταφοράς, αλλά είναι και κάτι πραγματικό, για να μπορεί να στηρίζει τις φαντασιώσεις που του προβάλλονται.

Από αυτή την άποψη, στον κοινωνικό χώρο τα ΜΜΕ, ανάμεσα στις διάφορες λειτουργίες που επιτελούν (ψυχαγωγία, ενημέρωση, εκπαίδευση κ.ά.), αναλαμβάνουν και έναν ακόμη ρόλο, όχι λιγότερο σημαντικό από τους άλλους: με το

9. Όπως, λ.χ., σχετικά με το γυναικείο ζήτημα, που ενδιαφέρει τη συγγραφέα του συγκεκριμένου άρθρου.

να θεματοποιούν τα ποικίλα γεγονότα ή ψευδο-γεγονότα της επικαιρότητας τροφοδοτούν το κοινό με αντικείμενα προβληματισμού και συζήτησης, που του επιτρέπουν να τα χρησιμοποιεί ως διαμεσολαβητικά και μεταβατικά αντικείμενα και να επεξεργάζεται μέσα από αυτά συναισθήματα και σχέσεις, τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και στα επίπεδα της δι-ατομικής και κοινωνικής επικοινωνίας.

Γενικά, το θέμα διαμεσολαβεί ανάμεσα στην ομάδα ως ψυχικό και δια-ψυχικό αντικείμενο (Anzieu, Kaës) και στην ομάδα ως μήτρα (Foulkes), ανάμεσα στα πεδία της αναπαράστασης και του φαντασιακού, από το ένα μέρος, και σε εκείνο των ομαδικών συνειρμικών αλυσίδων (Kaës, 1985), από το άλλο. Το θέμα στις θεραπευτικές ομάδες αποτελεί τον κεντρικό νοηματικό άξονα πάνω στον οποίο αναπτύσσονται οι συνειρμικές αλυσίδες ή λειτουργεί υπόρρητα στο πεδίο της συνύφανσής τους. Είναι το όργανο που τις διαπλέκει. Αποτελεί δε ένα ιδιαίτερο, ενδιάμεσο, προ-συνειδητό, κατεξοχήν μεταφορικό σημασιολογικό επίπεδο, πιο πραγματικό όμως από εκείνες (τις συνειρμικές δηλαδή αλυσίδες), λόγω ακριβώς της μεγαλύτερης εξωστρέφειάς του ως προς την ομάδα και της δι-υποκειμενικής του υπόστασης: εξαιτίας δηλαδή του γεγονότος, ότι δεν ανήκει σε ένα αλλά το μοιράζονται περισσότερα μέλη της ομάδας.

Στη συνέχεια παραθέτουμε δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα που έχουν να κάνουν με την κατασκευή και τη λειτουργία –τη χρήση κατά Winnicott– ενός θέματος μέσα στην ομάδα.

Πρώτο παράδειγμα

Στην πρώτη ομαδική συνεδρία ενός πολυήμερου μαραθωνίου τα μέλη της ομάδας συζητούν ζωηρά και για αρκετή ώρα, αναφέροντας διάφορες προσωπικές τους εμπειρίες, για κλέφτες που μπήκαν στο σπίτι, για το πορτοφόλι τους που κλάπηκε μέσα από την τσάντα ή το κινητό μέσα από το σακάκι, για το αυτοκίνητο που τους διέρρηξαν και πήραν το ραδιοκασετόφωνο κ.λπ. Είναι σχεδόν φανερό η σχέση που μπορεί

να υπάρχει με το εδώ-και-τώρα. Βρισκόμαστε στο ξεκίνημα και η ομάδα, ανυποψίαστη, «χτίζοντα» αυτό το θέμα, εκφράζει, επικοινωνεί και επεξεργάζεται λεκτικά ασυνείδητες, από το ένα μέρος, επιθυμίες της για παθητική διείσδυση, και παρανοειδείς φόβους και άγχος, από το άλλο, ότι διεισδύοντας κρυφά ο αναλυτής της ομάδας στο κάθε μέλος αλλά και σε εκείνη την ίδια θα καταφέρει να αποσπάσει, παρά τη θέλησή τους, να κλέψει δηλαδή, τα πιο απόκρυφα και πολύτιμα συναισθηματικά τους μυστικά.

Δεύτερο παράδειγμα

Σε μια άλλη, πολύ δύσκολη ομάδα με Τσιγγάνους είχαν προηγηθεί μερικές πρώτες συνεδρίες γεμάτες παρανοειδές άγχος και εντονότατα συναισθήματα ντροπής και επιθετικότητας απέναντι σε εμένα, που καλύπτονταν όμως κάτω από τις πιο ακραίες εκδηλώσεις εξιδανίκευσης και θαυμασμού. Ανάμεσα στα μέλη επικρατούσε μια υπερβολική ευθιξία, ανακατεμένη με μια σχεδόν σαδιστική διάθεση να πειράζει ο ένας τον άλλο πολύ ενοχλητικά. Αυτό κορυφωνόταν σχεδόν πάντα με ξαφνικές εκρήξεις αγανάκτησης και «δολοφονικής» οργής από τη μεριά του εκάστοτε μέλους-στόχου. Μετά από αλληπάλληλες δικές μου προσπάθειες να ερμηνεύσω την κατάσταση ως δυσκολία της ομάδας να εκδηλώσει πιο άμεσα τα συναισθήματά της προς εμένα τον ίδιο, δηλαδή το άγχος και την οργή, που πιθανόν προκαλούνται από βαθιά συναισθήματα αυτο-υποτίμησης και ενοχής, μαζί με μια στοματική ανάγκη της ομάδας για «τροφή» (κάθε λίγο και λιγάκι ένα μέλος έβγαινε στον προθάλαμο και επέστρεφε φέρνοντας ένα ποτήρι πορτοκαλάδα, έναν καφέ ή κάποιο κουλουράκι) και την ανάγκη της να αγαπηθεί και να είναι αποδεκτή, ως διά μαγείας τα πνεύματα ηρέμησαν και η ομάδα άρχισε να συζητά (ή, για την ακρίβεια, να με πληροφορεί, να με διδάσκει) για τις διατροφικές συνήθειες των Τσιγγάνων.

Μου εξηγούσαν δηλαδή πώς καθαρίζουν και τρώνε ορισμένα αγκάθια, κάτι σαν τα δικά μας γαϊδουράγκαθα, **τα γκεγκέλα** (στον ενικό **γκε-**

γκέλ), και το σκαντζόχοιρο, που τον λένε **καντζασούρι** ή **καντζαβούρι**. Μου έμαθαν ακόμα, με απίστευτες λεπτομέρειες, πώς κυνηγούν και πώς καθαρίζουν το σκαντζόχοιρο από τα αγκάθια του πριν τον μαγειρέψουν. Μου έλεγαν, επίσης, ότι η χριστιανική εκκλησία απαγορεύει να τρώμε το σκαντζόχοιρο, αλλά ότι σε μερικούς παπάδες αρέσει να απολαμβάνουν κρυφά μαζί με τους Τσιγγάνους το τρυφερό κρέας του σκαντζόχοιρου, που, όταν είναι καλοψημένο, μοιάζει με κοτόπουλο.

Το θέμα του φαγητού λειτουργούσε ξαφνικά σαν ένα είδος διπλής γέφυρας: από το ένα μέρος τούς συνέδεε μεταξύ τους, τους γεφύρωνε ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας που μοιράζεται τις ίδιες συνήθειες, και, από το άλλο, μας γεφύρωνε και μεταξύ μας, με αυτή την αντιστροφή της σχέσης «δάσκαλος – μαθητές» (το σεμινάριο ήταν εκπαιδευτικό), μέσα από την οποία δίδασκαν εκείνοι σε εμένα αυτά που τους αρέσει να τρώνε. Ήταν σαν να με έχουν προσκαλέσει για φαγητό στο σπίτι τους (ή να μου λένε τι θα επιθυμούσαν να τους μαγειρέψω) και, παρ' όλο που οι τροφές τους μπορεί να έχουν αγκάθια, δηλαδή να φαίνονται επιθετικές και επικίνδυνες, ή να είναι αμαρτωλές και απαγορευμένες, κατά βάθος δεν είναι «κακές». Είναι και «καλές», αλλά και σεξουαλικά πολύ νόστιμες.

Επικοινωνώντας μέσα από εικόνες

Μερικές φορές, πάλι, στις ομάδες κατάρτισης ή στις ομάδες θεραπείας έρχονται ορισμένες εικόνες με μεγάλη συμβολική αξία, ενσωματωμένες σε μια ιστορία ή με τη μορφή μιας ζωγραφιάς που εκπονούν ένα ή περισσότερα μέλη, τις οποίες, όμως, μέσα από την αλληλεπίδραση και την ασυνείδητη κυρίως επικοινωνία έχει «κατασκευάσει» ολόκληρη η ομάδα, για να εκφράσει, με τον τρόπο σχεδόν του ονείρου, αυτό που υπόρρητα σκέφτεται για τον εαυτό της. Οι εικόνες αυτές εγγράφονται και λειτουργούν σε ένα προσυνείδητο επίπεδο, παρ' όλο

που υποκρύπτουν πάντα μια ασυνείδητη ομαδική φαντασίωση.

Οι συγκεκριμένες εικόνες όπως και τα αφηγηματικά συμπλέγματα στα οποία περιλαμβάνονται (ιστορίες, σχέδια, ζωγραφίες, κατασκευές) έχουν καταστατική σημασία για την ομάδα, αλλά και για τη διαδικασία που συντελείται μέσα σε αυτήν. Από το ένα μέρος, είναι προϊόντα μιας πολύ σύνθετης και σε βάθος επικοινωνίας της ομάδας, μέσα από πολλαπλές αλληλεπιδράσεις και διασταυρούμενες προβολές, ενδοβολές και ταυτίσεις των μελών της, αλλά και μιας εξίσου σύνθετης δημιουργικής συλλογικής δουλειάς συμβολοποίησης και εικονοποίησης. Και είναι γεγονός ότι αυτή η κατεχοχρή δημιουργική διάσταση της ομαδικής εικονοποιίας είναι πολύ σημαντική (Aymard, 2000). Από το άλλο μέρος, ως άυλα πλέον και κοινά σε όλους αντικείμενα οι εικόνες και τα, υπό ευρεία έννοια, αφηγήματα αυτά διαμεσολαβούν στη διαπροσωπική επικοινωνία, αποτελώντας σημαντικό φανταστικό κεφάλαιο και μέρος της ιστορίας της ομάδας.

Δεν είναι σπάνια αυτού του είδους η επικοινωνία μέσα στις ομάδες: μέσα δηλαδή από φανταστικές εικόνες και ιστορίες που οι ομάδες επινοούν για να «μιλήσουν» για τον εαυτό τους, αλλά και με τον εαυτό τους, με τον πλάγιο όσο και ποιητικό τρόπο της μεταφοράς και της μετωνυμίας. Παραθέτουμε ορισμένα συναφή δείγματα: Η ομάδα ως «γαλέρα», με «σκλάβους»-κωπηλάτες τα μέλη της. Η ομάδα ως «φυλακή», στην οποία είναι φυλακισμένα τα μέλη της. Η ομάδα ως όχημα, ως «τρένο», «λεωφορείο» ή «ιστιοφόρο», με τα οποία η ίδια πηγαίνει «ταξίδι».

Σε ένα μαραθώνιο με μεταπτυχιακούς φοιτητές (για την ακρίβεια, εκείνη τη φορά συμμετείχαν μόνο φοιτήτριες) η ομάδα έφτιαξε ένα παραμύθι, στο οποίο μια μικρή γοργόνα με τις αδελφούλες της και το βασιλιά γοργόνα ζούσαν ευτυχισμένοι στα βάθη της θάλασσας. Οι γοργόνες και ο «γοργόνος» παρουσιάζουν εδώ ενδιαφέρον ως αναπαραστάσεις, από την άποψη ότι δομούνται στη βάση μιας σχέσης.

Κατά το ένα ήμισυ (το κάτω) είναι ψάρια, δηλαδή χωρίς φύλο, αλλά και χωρίς λόγο (το άλλο

νόημα της λέξης «ψάρι»¹⁰), κάτι που παραπέμπει διπλά στην έννοια της λογοκρισίας: μιας ειδικής όμως λογοκρισίας που έχει ακριβώς να κάνει με την άρνηση του φύλου και την απώθηση ή την αποσιώπηση της επιθυμίας. Κατά το άλλο ήμισυ (το πάνω) είναι όντα έμφυλα και ομιλούντα. Η «ζωή στα βάθη της θάλασσας» συμβολίζει την ενδομήτρια ζωή, τη μητρότητα και την ίδια την ομάδα ως περιέκτη (container).

Σε μια άλλη ομάδα κατάρτισης με στελέχη ενός οργανισμού κοινής ωφελείας ένα μέλος, σε κάποια αρχική φάση, που υπήρχε δυσκολία να εμπλακούν πιο προσωπικά και να πει ο ένας στον άλλο αυτό που σκέφτεται, χρησιμοποίησε την εξής μεταφορά: «*Ετσι όπως καθόμαστε γύρω γύρω στις καρέκλες μας μοιάζουμε με τα σπιτάκια ενός χωριού. Στη μέση είναι η πλατεία. Κλειδαμπαρωμένοι ο καθένας στο σπίτι του, με τα παράθυρα και τις πόρτες κλειστά, είναι σαν να κρυφοκοιτάζουμε ο ένας τον άλλο μέσα απ' τις γρίλιες. Κοιτάμε με μεγάλη περιέργεια, χωρίς όμως να μας βλέπουν, γιατί διατάζουμε να βγούμε έξω, στην πλατεία, και να γνωριστούμε επιτέλους μεταξύ μας*».

Η ομάδα έπαιξε για αρκετή ώρα πάνω σε αυτή τη μεταφορά, με αποτέλεσμα να καταφέρει τελικά να ξεμπλοκάρει, δηλαδή να (ανα)λύσει την αντίστασή της, και να ειπωθούν αρκετά σημαντικά πράγματα. Στη συνέχεια η ιστορία αποθηκεύτηκε στη συλλογική μνήμη και ξαναεμφανίστηκε μερικές φορές ακόμα σε επόμενες συνεδρίες, όταν η ομάδα τη χρειάστηκε.

Μια άλλη φορά, πάλι, και ενώ η ομάδα ήταν εμφανώς πολύ θυμωμένη, τα μέλη της απέφευγαν κάθε βλεμματική επαφή μαζί μου και γενικά υπήρχε μεγάλη δυσκολία να το εκφράσουν όλο αυτό με λόγια, ένας συμμετέχων έφερε την ακόλουθη εικόνα: «*Από εκεί που καθόμουν σήμερα το πρωί έβλεπα έξω, πάνω στα βράχια, έναν τύπο να ψαρεύει με το καλάμι. Ήθελα πολύ να είμαι εκείνος. Τώρα μου κόπηκε η όρεξη*».

Οι δικοί μου συνειρμοί ήταν κυρίως γύρω από τις λέξεις ψαρεύει και καλάμι: «Τους ψα-

ρεύω», «με ψαρεύουν», «κάνω το ψάρι», «ψαρεύω σε θολά νερά», «ψαρώνουν», «έχει καβαλήσει το καλάμι». Σκεφτόμουνά όμως και αυτό που είπε, «ότι ήθελε να είναι εγώ και του κόπηκε».

Στους συνειρμούς της ομάδας υπήρχαν διάφορα περιφρονητικά σχόλια για το πρόσωπο του μακρινού ψαρά και για τις υποτιθέμενες πενιχρές επιδόσεις του στο ψάρεμα: «Μεγάλος κόπανος!» «Με τέτοιο κρύο!» «Πάω στοίχημα ότι δεν έχει πιάσει τίποτα. Ίσως καμιά μαρίδα!» Κάποιος είπε ότι δεν αντέχει πια αυτές τις σιωπές μέσα στην ομάδα και ένας άλλος ανέφερε κάτι για ένα σερβιτόρο του ξενοδοχείου που βαριακούει. Ορισμένοι που πήραν το λόγο μίλησαν σαρκαστικά για το σερβιτόρο.

Όταν αργότερα συνέδεσα την ιστορία του ψαρά με την ομάδα και τη μεταβίβαση, λέγοντας ότι «*ίσως κι εδώ μέσα να σκεφτόμαστε ότι κάποιος μας ψαρεύει, αλλά εμείς δεν τσιμπάμε*», αρκετά μέλη μπόρεσαν ανοιχτά πια να εκφράσουν τα παράπονα, την απογοήτευση, τις αμφιβολίες και την αγανάκτησή τους προς το άτομό μου. Στη συνέχεια η ομάδα φάνηκε να αναλαμβάνει περισσότερο τα συναισθημάτα της και σταδιακά οι συμμετέχοντες να αποσύρουν τις προβολές τους. Μερικοί τότε άρχισαν να μιλούν πιο προσωπικά και να λένε πώς αισθάνονται μέσα στην ομάδα.

Η κατασκευή εικόνων και θεματικών αντικειμένων από την ομάδα και η χρήση τους από αυτήν, με την έννοια του Winnicott, αποτελούν από τις κατεξοχήν παραγωγικές και δημιουργικές δραστηριότητες σε κάθε ομαδική θεραπεία. Οι ομάδες δεν έχουν πάντα και δεν έχουν όλες την ίδια ικανότητα. Υπάρχουν περίοδοι στη ζωή μιας ομάδας που το διωκτικό άγχος και η αντι-ομάδα, κατά Nitsun (Nitsun, 1996), είναι τόσο έντονα, ώστε αποσυνδέουν και απομακρύνουν τα μέλη, ακινητοποιώντας κάθε δραστηριότητα αυτού του είδους. Ένα από τα βασικά καθήκοντα του ομαδικού θεραπευτή, κατά την άποψή μου, είναι να προάγει και να διευκολύνει αυτή τη λειτουργία.

10. Το ψάρι δηλαδή ως μεταφορά της παρασιώπισης και της βωβότητας.

άλλοτε με τη σιωπή του άλλοτε με τις ερμηνείες του και άλλοτε με τις κατάλληλες συνδέσεις που μπορεί να κάνει, προσφέροντας στην ομάδα τον απαραίτητο χώρο για τη διεργασία της αντίστασης, κυρίως όμως, όπως υποστηρίζει και ο Irving Yalom (Yalom, 1995), μέσα από το προσωπικό του παράδειγμα, με το να είναι δηλαδή ο ίδιος δημιουργικός, ανοιχτός, αλλά και αληθινός μέσα στην ομαδική κατάσταση, όποια κι αν είναι αυτή.

Βιβλιογραφία

- Anzieu, D. (1975). *Le groupe et l'inconscient. L'imaginaire groupal*. Paris: Ed. Dunod.
- Aymard, A. (2000). Du tautisme au poème, les cheminements de la parole. *Revue de Psychothérapie Psychanalytique de Groupe*, 33.
- Burman, E. (2004). Boundary Objects and Group Analysis: Between Psychoanalysis and Social Theory. *Group Analysis*, 37(3), 361-379.
- Foulkes, S. H. (1964). *Therapeutic Group Analysis*. London: Allen and Urwin.
- Freud, S. (1920). *Jenseits des Lustprinzips*. [Γαλλ. μετάφρ. 1973, *Au-delà du principe de plaisir, in Essais de Psychanalyse*. Paris: Ed. Payot.]
- Kaës, R. (1984). Etayage et structuration du psychisme. *Revue Connections*, 44, 11-48.
- Kaës, R. (1985). La chaîne associative groupale. In R. Kaës et collab., *La transmission Psychique Intergénérationnelle et Intra groupale. Aspects Pathologiques, Thérapeutiques et Créatifs* (pp. 233-284). Rapport présenté au Ministère des Affaires Sociales et de la Solidarité Nationale, Lyon.
- Kaës, R. (1987). Le malaise du monde moderne et l'expérience transitionnelle du Groupe. *Revue de Psychothérapie Psychanalytique de Groupe*, 7-8, 147-163.
- Laplanche, J., & Pontalis, J.-B. (1967). *Vocabulaire de la Psychanalyse*. Paris: Ed. P.U.F.
- Le Bon, G. (1895). *La psychologie des foules*. Paris: Editions Alcan. [Νεότ. έκδ. 1981. Paris: Ed. P.U.F.]
- Ναυρίδης, Κ. (2005). *Ψυχολογία των Ομάδων. Κλινική ψυχοδυναμική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Nitsun, M. (1996). *The Anti-group. Destructive forces in the group and their creative Potential*. London: Routledge.
- Roheim, G. (1941). The psychoanalytic interpretation of culture. *Journal of Psychoanalysis*, 22.
- Searles, H. (1960). *The Nonhuman Environment in Normal Development and in Schizophrenia*. New York: International Universities Press.
- Winnicott, D. W. (1969). The Use of an Object and Relating through Identifications. *International Journal of Psycho-Analysis*, 50. Αναδημοσιεύτηκε με μικρές παρεμβάσεις στο D. W. Winnicott, *Playing and Reality*.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. [Ελλ. μετάφρ. 1979, *Το παιδί, το παιχνίδι και η πραγματικότητα*. Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.]
- Yalom, I. (1995). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York: Basic Books.

Intermediacy and transitivity in the analytical group therapy

KLIMIS NAVRIDIS

University of Athens, Greece

ABSTRACT

The present study is about one of the fundamental group functions according to the psychoanalytic approach, that of elaborating emotions and unconscious representations through interpersonal interaction and inter-psycho communication. Through these relations the groups tend to invest or to create several collective objects –themes, images, non-human objects– which by being used by the participants intermediate their communication with each other and also with their own inner self and internal groups. In the context of this discussion, the author tries to connect the two current schools of group psychoanalysis, the French one, and in particular the theoretical positions of Kaës, with Foulkes's school of group analysis, under the theories of Winnicott on transitivity, object using and playing.

Key words: Intermediacy, Transitivity, Object-using, Non-human objects, Analytical group therapy.

Address: Klimis Navridis, Faculty of Philosophy, Pedagogy and Psychology, Department of Psychology, University of Athens. 66 G. Papandreou Str., 146 71 N. Erythrea, Greece.